

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א
ראש ישיבת אתרי

בענין:

פיקו"נ בישראל ובב"נ

- רפז -

נמסר בש"ק פרשת בראשית ה'תשע"ג

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בשבת פרשת לך לך **יוקדם** השיעור בליל שבת
ויחל בשעה - 9:00 ויהיה בענין:

גירות

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

פיקו"נ בישראל ובב"נ

[אין בן נח מצווה בקידוש השם; האם מותר לו ליהרג ולא לעבור]

א) סנהדרין עד: בעו מיניה מר' אמי, בן נח מצווה על קדושת השם [למסור נפשו על מצוותיו] או אין מצווה על קדושת השם. אמר אביי ת"ש שבע מצוות נצטוו בני נח, ואם איתא תמני הויין. א"ל רבא אינהו וכל אבוזריהו. מאי הוי עלה אמר רב אדא בר אהבה אמרי בי רב כתיב [בנעמן] 'לדבר הזה יסלח ה' לעבדך בבא אדני בית רמון להשתחות שמה והוא נשען על ידי והשתחויתי' וכתוב 'לך לשלום' וכו'.

ופסק הרמב"ם (מלכים יב): בן נח שאנסו אנס לעבור על אחת ממצוותיו - מותר לו לעבור, אפילו נאנס לעבוד ע"ז עובד לפי שאינן מצווין על קדוש השם. ופירש הכס"מ שלפי גרסתו בגמרא נפשטה הבעיה שאינו מצווה, מנעמן. וכגריסה שנקטו התוס' שם. [לא כגרסתו שהספק לא נפשט, כפרש"י].

ויש לדקדק בלשון הרמב"ם 'מותר לו לעבור', שאם ירצה ליהרג ולא לעבור הרשות בידו. אמנם לענין ישראל בשאר מצוות מלבד שלש עבירות חמורות, פסק הרמב"ם [יסוה"ת ה,א ד - דלא כהתוס' בע"ז כז: ועוד ראשונים] שאם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ויש לעמוד על פשר חילוק זה שבין ישראל לבן נח.

לגוף שאלה זו, האם רשאי בן נח ליהרג ולא לעבור, או שמא אסור לו משום 'אך את דמכם לנפשתיכם אדרש', בספר פרשת דרכים (בדרוש השני) הביא שנחלקו הקדמונים בדבר; מהרימ"ט בדרשותיו (ס"פ תולדות) נקט לאסור, ומהר"ש יפה בפירושו יפה תאר (על מדרש רבה פרשת נח) נקט להתיר, שפירש מה שאמרו במדרש 'ואך את דמכם יכול כחנניה מישאל ועזריה ת"ל ואך' - כלומר שאם מוסר עצמו למיתה על מצוותיו כחנניה מישאל ועזריה, אינו בכלל איסור זה. והוכיח כן (ע"ש בפר"ד בהמשך הדברים, עפ"י היפ"ת פרשת וישב) מאברהם אבינו שמסר עצמו למיתה באור כשדים, הגם שאינו מצווה בדבר. והרי לגבי בן נח אין מקור לחלק בין שלש עבירות לשאר עבירות, א"כ משמע שמותר לו למסור עצמו למיתה אם ירצה ולא לעבור על אחת ממצוותיו [וכבר האריך בפרשת דרכים בראיה זו, דתליא אם היו לאבות דיני 'בני נח', או שמא לענין כמה דברים היו נוהגים בהם דיני ישראל^א].

^א וכן נקט הפר"ד (בסוף דרוש יז) לעיקר, שכן נח שמסר עצמו למיתה מתחייב בנפשו, ואברהם אבינו ניצל כי לפי האמת יצא מכלל בני נח לגמרי והיה מצווה למסור עצמו על קדושת ה'. וע"ז בחדושי הגר"י סוטה י.

[והנה לדברי מהרימ"ט והפר"ד מובאר שלא היה לו לא"א לכתחילה להפיל עצמו לכשנאלץ שניצל בזכות יעקב (מהרימ"ט) או כי אליבא דאמת היה לו דין ישראל (פר"ד). ובפשוטו אין הדברים מתקבלים על הלב - אלא אם כן נאמר דבר מחוזה, שסוברים האחרונים שחטא זה בן נח אינו חטא כלפי המקום אלא שחטא בנפשו הוא (ושמא זה עומק הסברה דאזהרתן היא מיתתן - שאין באזהרה יותר מעונש מיתה שלוקח על עצמו), והיה נוח לאברהם להתחייב בנפשו כדי לקדש את השם. וכי"ב י"ל בתמר.

אך לפי המהלך האמור בפנים נראה ליישב אף לפי דרכם, דבב"נ רק האונס מתיר לעבור ולא מצות 'וחי בהם', ולו יצויר שעובר ברצון, הגם שאילו לא יעבור ימות - לא יעבור, כמבואר בהרחבה בפנים, הרי שאין פיקו"נ מתיר עבירות ברצון עכ"פ ב"נ [ולענין ישראל בכי האי גוונא - ע' קובץ הערות כג, ובמה שתמה עליו במנח"ש ז,ד; אג"מ י"ד ח"ב נט]. וא"כ הלא במעשה זה בא א"א להנחיל ולפרסם האמונה ביחוד ה' ולמנוע עבודת גילולים ושאר תועבות מבאי עולם. נמצא שהעומד על כך המאמץ היה מסירת עצמו למיתה מול מצוות בני נח הנעשות ברצון, ושפיר מותר לו, וכענין שכתבו התוס' (בשבת ד. ד) דלצורך מצוה דרבים אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך].

[הראיה מתמר; דין 'יהרג ואל יעבור' בשפיכות דמים ובהלבנת פנים בב"נ]

ובן בספר משך חכמה (בדרוש שבסדר וזאת הברכה) נקט כן מדנפשיה, והוכיח מתמר שהיתה מוכנה לישרף ולא להלבין פני אדם - משמע שמותר לבן נח למות ולא לעבור. וזה כדעת מהר"ש יפה וכדיוק הנ"ל בלשון הרמב"ם. אלא שאת ההוכחה מתמר לכאורה יש לדחותה, אם נניח שתי הנחות דלהלן; -

הנחה ראשונה, סברת הפרשת-דרכים (שם ד"ה ודע דנחלקו) ששפיכות דמים שאני משאר שש מצוות, שאם אונסים בן נח להרוג או ליהרג - אסור לו להרוג, דהא אף בישראל לא מקרא נפקא אלא מסברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך דלמא דמא דחברך סומק טפי, וסברא זו קיימת בב"נ כמו בישראל. והביא סעד לדבר מדברי הרא"ם. ואם כי יש שנראה מדבריהם שלא כהפר"ד (כן פשט לשון המאירי בסנהדרין עד, וכ"ד מהר"ש יפה), אבל סברתו מחוורת.

הנחה נוספת - אם נפרש הא דאמרינן (בסוטה י) נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים, כתמר - דדינא הוא ולא דרך הפלגה בעלמא, כדעת התוס' שם ורבנו יונה (בשערי תשובה ח"ג קלט)². [התוס' העירו מה טעם לא נמנית הלבנת פנים עם שאר ג' עבירות חמורות דיהרג ואל יעבור. ופירשו משום שלא נקט אלא המפורשות בתורה. אך מדברי רבנו יונה מובאר שנכלל זה ב'שפיכות דמים', דאינהו וכל אביזרייהו קאמר³]. ולא כהמאירי שנקט (שם ובברכות מג:) שלא אמרו כן אלא דרך הערה וצחות.

לפי שתי הנחות הללו הרי נראה לכאורה שתמר היתה מחוייבת על פי דין ליהרג ולא להלבין פני יהודה, ואין להביא ממנה ראיה לשאר עבירות דבן נח רשאי להחמיר וליהרג.

ולא היא, דהלא נראה שאף אם הלבנת פנים נחשבת כעין רציחה, אין שייך לומר בזה סברת 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי', שהרי ודאי נטילת נפש ממש חמורה מהלבנה. תדע, שהרי לא הותרו שאר עבירות אלא במקום פיקוח נפש, ולא שמענו מעולם התר איסורים משום הצלה מהלבנת פנים [וגם אין עולה על הדעת שהבא להלבין פני חברו, שיהא לו דין 'רודף' שאין לו דם]¹. וא"כ אם באנו מצד הסברא גרידא ד'מאי חזית',

^ב וכן נקט בהגהות מים חיים על הרמב"ם (יסוה"ת ה). ואולם בשפ"א בסוטה תמה על סברת התוס'. וכן בספר ח"ו כתב שאין נראה שיהא הדבר חוב גמור אלא הנהגה ראויה היא, ונשאר ב'צ"ע' בדברי התוס'. ונראה שבשע"ת אינו מוכרח דמדינא קאמר.

^ג וכן הוא להדיא בחדושי הנצי"ב שם לתרין קושית התוס'.

^ד וכן האריך לבאר במנחת שלמה (ז) שמניעת הלבנת פנים אינה דוחה איסורים. ותורף דבריו שלעבור על איסור תורה ב'קום ועשה' כדי למנוע הלבנת פני חברו - ודאי אסור, רק יש לזון באיסורים דרבנן, ואף על איסור תורה בשב ואל תעשה שהותרו משום כבוד הבריות בנגאי גדול. וסיים שהדבר צריך הכרע.

ויש להדגיש שלא דן אלא בעשיית פעולת איסור למניעת הלבנת פנים, אבל נראה לכאורה מסברא בלבי הותרה הלבנת פני חברו ברבים גם אם לולא שילבין יהא נאלץ לעבור על איסור תורה, אפילו ב'קום ועשה'. ולפי"ז אם מאיימים עליו להלבין פני חברו ברבים או לחלל שבת, לכאורה נראה שיחלל [כדי שלא יהרגוהו] ולא ילבין שהרי ההלבנה חמורה כעין נטילת נפש להתוס'. [ואין לומר הלא גם חברו עצמו היה מחוייב להתבנות כדי שלא לחלל, א"כ מדוע לא יותר גם לזה לבנות את חברו למניעת החילול - דהא מוכח בתוס' שאין זו סברא, שהרי יהודה מחוייב היה להתבנות כדי להציל את חיי תמר (דלא כחידוש החכמת-שלמה בחו"מ תכו שאין חוב להתבנות כדי להציל חברו, וכבר השיגו על דבריו), וא"כ מדוע היא חייבת למות ולא לבנות - על כרחך דיש לחלק בין ביזוי עצמו לביזוי חברו].

העולה מכל זה, שאמנם כנים הדברים בדיוק לשון הרמב"ם שכן נח רשאי להחמיר על עצמו וליהרג ולא לעבור, ומקורו נאמן ממעשה דאור כשדים ומעשה תמר, ומדברי המדרש לפי פירוש היפ"ת הנ"ל, אלא שצריך לבאר החילוק בין נח ובין ישראל שלדעת הרמב"ם אסור לו ליהרג על שאר מצוות.

[ההבחנה בין אונס על המצוה ובין דין 'בכל מתרפאין']

[דין 'בכל מתרפאין' בבן נח]

ב) לבאר זאת, יש להקדים ולבסס חילוק נוסף המדויק בדברי הרמב"ם שם, בין ישראל לבן נח. ובבאר אותו החילוק יתבאר גם נידון דידן; בדין ישראל כתב הרמב"ם (יסוה"ת הו), כענין שאמרו באונסין כך אמרו בחלאים. כיצד מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה - עושין, ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן. דין זה לא הובא ברמב"ם לענין בן נח, לומר כשם שאינו מצווה על קידוש השם באונסין כך גם בחלאים, מותר לו להתרפאות בכל הדברים האסורים לו. ומזה דייק המנחת-חינוך (רצו, ג) וכבר קדמו בחמדת שלמה (או"ח לח), שאכן בב"נ ליכא להאי דינא, ואסור לו להתרפאות באיסורין, [ודלא כהפר"ד (בדרוש השני) שנקט להתיירא. וע' בהגהות רעק"א (יו"ד סב) שציין לפמ"ג בתבת גמא שנסתפק בזה].

וטעם החילוק מתבאר עפ"י דברי התוס' בסנהדרין (עד: ד"ה בן נח), שהקשו על מה דאמרין בגמרא שאין בן נח מצווה על קידוש השם, והלא רק בישראל נאמר 'וחי בהם' ודרשינן ולא שימות בהם, אבל בלאו הכי קרא הלא מחויב למסור עצמו למיתה, וא"כ בבן נח דלא כתיב 'וחי בהם' מדוע לא יצטרך למסור עצמו. ותירצו [ומבואר יותר בתורא"ש] דכל מאי דאצטריך 'וחי בהם' אינו אלא כדי שלא ללמוד משלש עברות חמורות שחייב למסור את הנפש, אבל מצד הסברא הפשוטה, לא היה מחויב למסור נפשו, על כן בן נח אינו חייב למסור עצמו הגם דלא כתיב בהו 'וחי בהם'. ובבאר הסברא מצינו שני אופנים;

החמד"ש ביאר על פי מה שהוכיח מהסוגיא בע"ז (נד) שמעשה הנעשה באונס, לא רק שאין חייבים עליו, אלא המעשה אינו מתייחס אל האדם העושהו, כאילו נעשה מאליו. וייסד זאת מהא דאמר ר' זירא (בע"ז נד) שאם אנסו אדם להשתחוות לבהמה, הגם שבדין הוא ליהרג ולא לעבור, אם עבר והשתחוה לא נאסרה הבהמה לגבוה משום 'נעבד', דאונס רחמנא פטריה - הרי שהאונס אינו מתייחס אל האדם כלל, הלכך אין שם 'נעבד' עליה. ועל כן כשאונסים אדם לעבור על אחת מן המצוות, מצד הסברא המוקדמת היה מותר לו לעבור, דאונס כמאן דלא עבד, אלא שבשלש עבירות חמורות גילתה תורה שחייב לקדש את השם ולמסור את הנפש, ולכן אצטריך 'וחי בהם' בישראל, דלא נילף מג' עבירות, משא"כ בבן נח אין צריך קרא. ובמנחת חינוך נראה סברא אחרת: כשם שמצינו שיעור בחיוב האדם במצוות עשה, עד חומש מנכסיו, כך גם בשאר איסורים, סברא היא שאינו מחויב למסור נפשו כדי לקיים המצוה, ששיעור החיוב במצוה הוא עד כדי חי נפשו של האדם.

הנה בין למר בין למר למדנו שזה שבן נח אינו מצווה למסור את

בדין היה שאם יאמרו לו הלבן פני חברך או נהרגך - ילבין ולא יהרג, שאין לטעון כנגדו מאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדחברך, כי הסברא נותנת שהלבנת פנים אינה כנטילת נפש ממש. ועל כרחך לומר שמה שנקטו התוס' ורבנו יונה שחייב למסור עצמו למיתה ולא להלבין הוא מטעם אחר. וזה על פי מה שכתבו האחרונים דנהי דתחילת הדין ד'יהרג ואל יעבור' בשפיכות דמים הוא משום הסברא דמאי חזית, אבל סוף דינא שאף במקום דליכא להאי סברא, חייב למסור עצמו למיתה ולא לעבור על איסור רציחה, וכמו שיתבאר.

ויסוד הדברים עפ"י דברי הרמב"ם (יסודי התורה ה,ה) באנסים שאמרו לקבוצת אנשים תנו לנו אחד ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם, אפילו יחדו איש פלוני - יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל [מלבד אם אותו אחד שייחדו, חייב מיתה כשבע בן בכרי]. ומקור הדברים בירושלמי, כדעת ריש לקיש. והקשה הרמ"ך הלא הטעם שבאונס על שפיכות דמים יהרג ואל יעבור הוא משום סברת 'מאי חזית דדמך דידך סומק טפי', וטעם זה אינו שייך כאן שהרי אותו אדם בכל אופן ייהרג כי גם אם לא ימסרוהו הלא יהרגו את כולם, וא"כ מה טעם לא ימסרו להם האחד. וכתב הכס"מ שסברת 'מאי חזית' אינה עיקר הטעם אלא קבלה היתה בידם דבשפיכות דמים יהרג ואל יעבור אלא שנתנו טעם מסברא היכא דשייך, אבל גם במקום שאין קיימת הסברא, דינא הוא דיהרג ואל יעבור. ולכאורה הדברים מחודשים, היכן שמענו קבלה זו. אבל כבר ביארו האחרונים את מקור הדבר (ע' בחמדת שלמה או"ח לח, וכ"ה בחדושי הגרש"ק כתובות ג, זכרון שמואל סה,ט), על פי מה שלמדו בגמרא (פסחים כה:): מקור הדין דיהרג ואל יעבור בגילוי עריות - מהקש נערה המאורסה לרוצח, דכתיב בה 'כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה'. הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מה רוצח יהרג ואל יעבור אף נערה המאורסה תהרג ואל תעבור. ושפיכות דמים גופיה מנלן, סברא הוא וכו'. וא"כ נראה דלבתר דילפינן נערה המאורסה מרוצח, שוב יש לנו להקיש רוצח לנערה המאורסה, וכמו בנערה המאורסה דינא הוא דיהרג ואל יעבור מצד חומר האיסור, הגם שאין שם הסברא ד'מאי חזית', הכי נמי ברוצח, דינא הוא דיהרג ואל יעבור משום חומר העבירה, גם במקום דליכא הסברא. ועל כן אף בגוונא ד'תנו לנו אחד מכם' דליכא הסברא ד'מאי חזית' מ"מ יהרגו ולא ימסרו.

ואם כן זהו הביאור גם כן בדברי התוס' ורבנו יונה, שאמנם בהלבנת פנים ליכא להסברא ד'מאי חזית' כאמור, אך כיון שמצד חומר העבירה הוא כאביוזיהו דרציחה, נאמר בו הדין דיהרג ואל יעבור ככרציחה. והנה כל זה שייך בישראל, אבל בבן נח שאין בו דינא דיהרג ואל יעבור בגילוי עריות ובשאר עבירות, הרי גם בשפיכות דמים אין דינו ליהרג אלא כשקיימת סברת 'מאי חזית' וכדברי הפר"ד הנ"ל. וא"כ בהלבנת פנים העומדת מול מסירת נפש דליתא להך סברא כאמור, הדרין לדין הכללי בבן נח שיעבור ואל יהרג. ואם כן הרי קמה הראיה מתמר שבן נח רשאי להחמיר ולמסור את עצמו להריגה על מצוותיו, שאם אינו רשאי, כיצד היה מותר לה למסור עצמה והלא מצד הדין לא היתה מחויבת בדבר.^ה

ה וע' גם זכרון שמואל סה,כט. ולכאורה כל זה מוכרח, דהלא נראה שמצד הדין ודאי לא היתה מחויבת ליהרג, שהרי יהודה הוציאה לשריפה שלא כדין וכיצד יתכן שייאסר עליה להציל עצמה מיד הורגיה משום הלבנת פנים של הבא להורגה. [ולא הבנתי משי"כ במנחת שלמה סו"י י]. ממוצא הדברים מבואר דבב"נ אם אומרים תנו לנו אחד - יתנו ואל יהרגו. וכ"כ המנ"ח (רצו, כח). וצ"ע לפי"ז אם מותר להם למסור יחיד כדי להציל רבים אחרים, האם גם בזה אומרים מאי חזית דדם הריבם סומק טפי מדם היחיד. [ובישראל כי האי גוונא נסתפק בחזו"א יו"ד סט]. וכן במסירת חי שעה של אחד כדי להציל חי עולם של אחר [דבישראל אסור].

נוגע לחיים ממש, אמר קרא 'וחי' ולא שימות, אבל לא בחיי אבר.

עוד יש להכריח את עיקר החילוק, ממה שכתב בהגהה במרדכי (בסנהדרין שם - בשם ר"ב. וכן צדד בכפוף יומא פב) שאם אונסים אדם לקטוע אבר לחברו, ואם לאו יהרגוהו - רשאי לקטוע ולא ליהרג. ועתה, אם נבוא להשוות דין 'מתרפאין' לדין 'אונסין' הרי יצא שאדם חייו נתונים בסכנה, מותר לו ליטול אבר מחברו בעל כרחו כדי להציל את חייו - וזה ודאי אין נראה כלל. וכבר נתבאר הדבר במק"א עפ"י הגרשש"ק והגרש"ר טעם הדבר, שאעפ"י שאין זו אלא עבירת לאו ד'פן יוסיף' והרי כל הלאוין הותרו במקום פיקוח נפש, מ"מ לאו כל כמיניה ליטול אבר של חברו כדי להציל עצמו, שאין לו לאדם זכות ושליטה בשל חברו, ואין הדבר בא מעיקרא לידי שאלת דחיית איסורים. משא"כ בההיא דהמרדכי שאונסים אותו לכך, אז הנידון הוא למסור עצמו למיתה בגלל מניעת לקיחת אבר חברו - וזה אינו חייב. הרי חזינו חילוק זה שבין דבר הבא מיוזמת האדם כדי למנוע סכנה, ממצב שהאיסור עצמו מהווה את סיבת הסכנה."

וכן יש לבאר שיטת רש"י (בב"ק ס) שאסור להציל עצמו בממון חברו. וכן דעת הראב"ד (שם קיז - אם לא משום תקנת יהושע). ואין מובן טעם הדבר: מאי שנא איסור גזל משאר כל איסורי תורה שנדחים מפני פיקוח נפש [ואמנם לדעת ר"מ בתוספתא (מובאת בראשונים כתובות יט). נמנה איסור גזל עם שלש עברות חמורות, אבל לא קיי"ל כן]. אך לפי האמור נחא, דרש"י והראב"ד מיירו כשבא מיוזמתו להציל עצמו מסכנה שהוא נתון בה, ובזה סוברים שאין לו רשות ליטול את של חברו, ולא דמי לאנס האומר לו או תגזול או נהרג, ששם הוא נידון כאנס על הגזילה. ושאר הראשונים החולקים אף באופן הראשון וסוברים שמותר להציל עצמו אלא שחייב לשלם לחברו לאחר מכן, אינם חולקים על עיקר הסברא אלא סוברים שהואיל וגם חברו היה מחוייב להוציא ממנו ולהפסידו כדי להציל את זה משום 'לא תעמד על דם רעך', א"כ גם הוא עצמו מותר לו לעשות כן. [בשו"ת בנין ציון (קסז ואילך) נקט לעיקר כרש"י. ויצא לחדש בזה הלכתא לדינא. ואין דבריו נראים. וע' שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סוס"י קעד]. מעתה לענין נטילת אבר שנקטו הפוסקים שאינו חייב למסור אבר שלו להצלת חברו (ע' פתחי תשובה קנו סקט"ו מהרדב"ז), ודאי אי אפשר ליטול מחברו שלא מרצונו כדי להציל עצמו.

ובזה בארו אחרונים דברי הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם הל' חובל ח,ב) שהנוטל ממון חברו באונס, אם האנסים ייחדו ממון מסויים - פטור מלהחזיר לו מה שנטל. ואם לא ייחדו, אלא שלא

1 בפמ"ג (או"ח שכח במ"ז סק"ז) צדד בתחילה עפ"י הש"ך להיתר לעבור על איסור תורה משום סכנת אבר, ורק בשבת החמירו, אבל בסוף דבריו הביא להוכיח מתשובת הרדב"ז לחלק בין חולה הבא להתרפא לאנס. ולפי האמור בפנים זו היא כוונת הש"ך. וכן נראה באג"מ יו"ד ח"ב קעד, ד בכוונת הש"ך.

2 ויש בסברת המרדכי חידוש, דהלא נראה שהשני אינו מחוייב למסור האבר כדי להציל את זה (כהכרעת הפוסקים - אם כי פליגי בדבר רבנוואתא), ואם יטול אדם אחר האבר בלא רצונו כדי להציל חייו של זה - רשע הוא. גם יתכן שאם ירדהו זה המסוכן ליטול אברו, יהא מותר להציל אברו באבר הרודף. אעפ"כ רשאי המסוכן ליטול אבר חברו כדי להציל עצמו, מפני שהוא אנוס בדבר ואינו חייב למסור עצמו למיתה.

ח וע' זכרון שמואל פג,טו.

ט וכן נקטו לדינא באו"ח הל' רוצח ז,ח ובאג"מ יו"ד ח"ב קעד, ד.

הנפש, יסודו מסברא ולא מקרא. ואם כן הדעת נותנת שזה אמור רק כאשר המצוה היא המסכנת את חייו, וכגון אנס האומר עבור או תיהרג, הרי סיבת הסכנה היא המצוה, ע"י שהרשע כרכן זו בזו. באופן זה מצב האונס מתיר לו את המעשה ומפקיע את ההתייחסות אחריו (כהחמד"ש), או (לסברא השניה) עכ"פ אמרינן שאינו חייב לקיים המצוה כאשר המצוה מסכנת את חייו, כי מעיקרא ניתן שיעור למצוה עד כדי נטילת הנפש. לא כן בחולה אשר מחלתו היא המסכנתו, ובא מיוזמתו להציל עצמו על ידי איסור - בזה אין הסברא הפשוטה מחייבת התר כלל, שהרי אין כאן אונס על המעשה עצמו, אלא האדם נתון מעיקרא במצב מסוכן ובא מרצונו להינצל ממנו על ידי עשיית איסור. וגם אין כאן נידון של שיעור במצוה לומר שאינו חייב למסור הנפש בשביל המצוה, כי אדרבה, הוא בא לעבור על המצוה ולמסרה בעד נפשו - בזה לא שמענו כל התר, שהרי אין המצוה גורמת את נטילת הנפש אלא הסכנה באה ממקום אחר.

[נפקותות נוספות בהבחנה זו; עבר ולא נהרג; הצלת אבר; מציל עצמו באבר חברו ובממונו]

יסוד חילוק זה מבואר ברמב"ם - כפי שהסבירו האחרונים (הנ"ל ובאו"ש ועוד); לענין אונסין כתב הרמב"ם (שם בה"ד) שאף בשלש עברות שדינן ביהרג ואל יעבור, אם עבר וביטל מצות עשה דקידוש השם ועבר על מצות לא תעשה של חילול השם, מ"מ אין מלקים אותו מפני שעבר באונס. ואילו לענין התרפאות בג' עבירות כתב (בה"ז) שאם עבר ונתרפא - עונשים אותו בית דין העונש הראוי לו. הרי להדיא שבאופן זה אין כאן שם 'אונס' על המעשה לפוטרו.

וא"כ בדווקא לא הביא הרמב"ם הך דינא ד'בכל מתרפאין' גבי בן נח, כי אכן אין לו התר זה, דדוקא בישראל דכתיב 'וחי בהם' למדנו דמתרפא באיסורין, משא"כ בן נח דלא כתיב ביה קרא, ורק מצד הסברא אינו מחוייב למסור נפשו על קידוש השם, הלכך להתרפא מיוזמת עצמו על ידי עבירה, אינו מותר [ומה שהוצרכו התוס' לומר דאצטריך 'וחי בהם' כי היכא דלא נילף מג' עבירות - כי בגוונא דאנסין מיירו, ואמנם המ"ל דאצטריך קרא לדינא דבכל מתרפאין כאמור].

ויש להביא ראיות נוספות לחילוק זה; הש"ך (ביו"ד קנו סק"ג) הסתפק בסכנת אבר, אי דמי לממון או לנפשות, [כגון שאומרים לו לאדם עבור או ניטול אבר]. וציין לאו"ח שכח סי"ז, וסיים 'ונראה לקולא'. ולכאורה אין לדבריו פשר, שהרי באו"ח שם מבואר שאין מחללים שבת על סכנת אבר [אם לא במקום שעלול הדבר לבוא לסכנת נפשות], וא"כ מהו שהראה מקום לאסור וסיים לקולא. אך לפי האמור מובנים דבריו, שרצונו לומר אעפ"י שלענין התרפאות אנו נוקטים להחמיר, שאין לו לאדם ליוזם רפואה להציל אבר כשכרוך הדבר בחילול שבת, מ"מ לענין אנס המאיים על האבר נראה לקולא. והטעם כנ"ל, דשאני היכא שהמצוה היא המסכנת את האבר, בזה מסתבר לילך לקולא שאינו חייב למסור את האבר בשביל המצוה [אם מטעם דאונס כמאן דלא עביד, או משום סברא בשיעור החיוב], ולא דמי לעבירה מרצון כדי להציל האבר מסכנה, שזה לא הותר, שהרי מקור הך דינא דמתרפאין באיסורין הוא רק משום קרא ד'וחי בהם' ולא מסברא כאמור, וא"כ כלפי זה אמרינן דדווקא כשהדבר

היה לו ממון ונטל מאחר - חייב לשלם לו מה שנטל. ובאור החילוק הוא שבאופן הראשון הרי היה אנוס על הגזלה (ויש לדון אי תליא בפלוגתת הראשונים באדם המזיק באונס גמור), אבל באופן השני נידון כמשתמש בממון חברו להציל עצמו, שהרי האונס לא היה על הגזל, כי גם אילו היה לו ממון משלו היה האנס מתרצה בו (עפ"י מנ"ח רצו, אור גדול א [דף כ]; זכר יצחק ח"ב מד; חזו"א ב"ק טז, כה).

[ההבחנה בין 'אונס' ל'פיקוח נפש']

[אונס עם רצון באונסין דעלמא ובמקום פיקוח נפש]

ג) נמצא אם כן דדינא ד'וחי בהם' חידש שאף כשאין האדם נידון כאנוס על המעשה, ואין המצוה מסכנתו - נדחים המצוות והאיסורין מפני הסכנה. ובשאלה דוקא ולא בבן נח. עתה נראה ענין נוסף שנתחדש ב'וחי בהם' שאינו קיים בשאר אונס.

הנה דנו האחרונים בענין עבירה הנעשית באונס ורצון יחדיו, האם נידון האדם כאנוס או כעושה מרצון. והוכיחו הפני-יהושע וההפלאה (בכתובות ג) שנחשב כרצון, מדאמרינן (בכתובות נא: ועודיא) בנאנסת שתחילתה באונס וסופה לרצון היתה נאסרת על בעלה, לולא סברת 'יצר אלבשה' שנידון הכל כאונס - הרי שאם העבירה נעשית לרצון האדם, הגם שהוא אנוס עליה - נידון כרצון.

ובספר בית הלוי על התורה (שמות, ד"ה וירא) נקט על פי זה, שהמחלל שבת במקום פיקוח נפש, אינו נחשב כאנוס אלא כאשר לולא האונס לא היה עושהו, אבל אם היה מחלל בלאו הכי, נענש על כך. וכן נסתפק בבאור הלכה (שט"ז, ד"ה הצד) אודות הצד בשבת בעלי חיים הממיתים, שמותר הדבר משום מניעת סכנה, אבל אם כוונתו בצידתו לצורך שימוש לרפואה - אסור.

וצ"ע טובא בדבריהם, שהרי סוגיא ערוכה במנחות (סד), לא שמע שטבע תינוק בים ופרש מצודה להעלות דגים והעלה דגים ותינוק, לרבה פטור, זיל בתר מעשיו. וכן פסק הרמב"ם (ספ"ב שגגות). הרי להדיא אעפ"י שכוונתו לצידת דגים וגם צד אותם, אך כיון שבמעשהו הציל את התינוק, אינו חייב. וא"כ הוא הדין למרפא את החולה או צד בעלי חיים ממיתים, נהי דכוונתו לעבירה, סוף סוף מעשה הצלה הוא. [ולכן בחולה שיש בו סכנה, אין מקום להחמיר לחזור אחר רופא שומר מצוות העושה מלאכה רק מפני פיקוח נפש - אם אנו דנים משום איסור חילול שבת - כי אף רופא אחר שהיה מחלל לצערנו בלא"ה, סוף סוף עתה הוא עוסק בהצלה ואין כאן מעשה איסור. וע' שש"כ פל"ב הערה קכה ובתקונים-ומלואים מהגרשו"א, שמ"מ יש להעדיף יותר רופא שומר מצוות מרופא עבריין אשר כוונתו רק עבור בצע כסף - משום שעכ"פ אצלו הוא בגדר נתכוין לאכול בשר

חזיר ועלה בידו בשר טלה]².

ולא דמי לנידון 'אונס ורצון' שנידון כרצון - שיש לחלק בין אונס ובין פיקוח נפש; הנצרך לעשות מעשה עבירה באונס, הלא אין כאן מעשה מצוה אלא עבירה, רק שהאונס פוטרו ומתיר לו, הלכך כאשר רוצה בדבר, הרי נעשית כאן עבירה לרצונו. לא כן המחלל שבת עבור חולה וכד', הלא מקיים בזה מצוה דהצלת נפשות, וא"כ מאי אכפת לן במה שכוונתו גם לצורך עצמו, סוף סוף מעשה מצוה הוא ולא מעשה עבירה [ואין זה שייך לפלוגתת הפוסקים אם שבת 'הותרה' או 'דחיה' אצל פיקוח נפש].

וההיא דנאנסת שהביאו האחרונים להוכיח דאונס ורצון נידון כרצון, י"ל דמייירי באונס גרידא ולא בגוונא דפיקוח נפש. ואף אם מדובר באיום על חיה [כההיא דצנועות דרפ"ק דכתובות], הלא לענין איסור אשת איש לבעלה אין הדבר תלוי בשם 'עבירה', וכמו שכתב מהרי"ק (קסח). הביאו הרמ"א באה"ע קעח) שהמזנה תחת בעלה אסורה עליו אפילו 'אומרת מותר' דבכל התורה חשבינן לה כאנוס או שוגג, סוף סוף 'ומעלה בו מעל' קרינן בה, שאין הדבר תלוי בעבירה לשמים אלא בבגידתה בבעלה, וכתב שם להדיא שגם התר ד'וחי בהם' לא מהני להתירה לבעלה, כהא דמרדכי ואסתר. ואם כן, לענין זה אם אך אינה אנוסה, יש כאן מעילה בבעלה גם אם אין זה 'מעשה עבירה'.

וכבר עמד על עיקר חילוק זה הגאון מקוטנא בספרו ישועות ישראל (כא). וחילק גם לענין דינא דמכניס עצמו לאונס, שיש חילוק בין אונס גרידא לפיקוח נפש³

[נפקותא נוספת בין אונסין לפיקוח נפש, לענין דין 'נעבד']

וראיה לחילוק זה שבין 'אונס' גרידא למעשה הנעשה משום 'וחי בהם', דהנה רבא (בע"ז נד). פליג על ר' זירא וסובר שמי שאנסוהו להשתחוות לבהמה והשתחוה לה - נאסרת, הגם שהיה אנוס. ודוקא בפרהסיא אבל בצנעה מותרת - אליבא דר' ישמעאל שאפילו עבודת כוכבים, בצנעה אמרינן יעבור ואל יהרג (עתוס'). והנה בטעם הדבר דלרבא חשיב 'נעבד' אפילו באונס, יש שרצו לפרש שחולק על עיקר היסוד הנ"ל וסובר שמעשה הנעשה באונס מתייחס אל האדם ורק מעונש התורה

יב אף המשנ"ב לא אמר אלא שאסור לכוון לשם צידה, ולעולם י"ל שאם עבר ועשה פטור לרבה. ובשער הציון (שכח אות יז) הביא דעות הראשונים במציל תינוק ומכוין בפעולתו גם לצורך עצמו, האם אף בזה אמרינן הרי זה משוכח או אסור [ודעת האחרונים נוטה להקל בזה ע"פ כשעיקר כוונתו להצלה. ע' אג"מ י"ד ח"ב לח, שבט הלוי ח"ח עה]. אך לענין צידה חתך הבאה"ל לאסור לכו"ע כיון שכוונתו בצידת הנחש רק לרפואה ולא לצורך הצלה. ואמנם המעשה עצמו הלא מחוייב הוא, אבל אסור לו לכוון לשם צידה אלא לשם הצלה, כדינא דלא אפשר וקמכוין' שציין. [עוד יש לציין דהא"י במלאכת זורע פסק כרבא במנחתו שם שחייב, דאולינן בתר הכוונה. ואם כן יתכן שיש מקום לחוש לדינא לדעה זו].

וכן הבית-הלוי, כוונתו נמי לענין איסור. ועיקר דבריו שם קאי אעונש בידים שמים ולא לדינא - שמענינים על כוונתו הרעה, דלא גרע מנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו טלה. ומ"מ לענין רופא שאינו שומר שבת, אם עיקר כוונתו גם להצלה עכ"פ, נראה שאין להחמיר. [ואם משום החשש שמרבה במלאכות שאין נצרכות, הלא גם בלא"ה היה מחלל ועושה מלאכה, ואדרבה עתה עוסק הוא בפיקוח נפש. ובלאו הכי, אין לחוש למה שירבה באיסורין מדעתו - ע' מנח"ש ז, ד, במה שצדד אף בחולה שאין בו סכנה].

והיה מקום לחוש שלא פטור רבה אלא מחטאת ובשוגג, כיון שאין שם הזדה, אבל במזיד חייב. וכן יש לדקדק לשון הרמב"ם (שגגות ספ"ב) 'הפורש מצודה להעלות דגים מן הים בשגגה והעלה תינוק עם הדגים בין ששמע שטבע תינוק בין שלא שמע הואיל והעלה תינוק הרי זה פטור מחטאת אעפ"י שלא היתה כוונתו אלא לצוד - מפני שהיה שוגג'. משמע שבלא השגגה אין לפטור. וצ"ע.

יג עוד י"ל דבעריות הלא מחייבין על תוספת הנאה כדאמרינן בשבועות יח דהיה לו לפרוש בהנאה מועטת ופרש בהנאה מרובה, וא"כ י"ל שאף לענין איסורה על בעלה סגי בתוספת זו הגם שאינה עושה מעשה, דרחמנא אחשבה מעשה, ועל כן נאסרת לו כשהיה לרצונו. והוה דין מסיים בעריות, שההנאה היא גוף האיסור. < לברר >

יד וכן כתבו בקה"י שבת טו וזכרון שמואל סה, לד. וע"ע מנחת שלמה (קמא, סי' ז עמ' מג) שחילק ג"כ בין אונס גרידא למצוות 'וחי בהם' לענין חיוב טריחה בעשיית טעדיקי להינעם ממעשה העבירה. וטעמו מתבאר ג"כ לפי האמור.

י וכן מובא באחרונים כמה נפקותות נוספות בחילוק זה; לענין אונס באשת איש שנטמא (ע' בהפלאה כתובות כו; אב"י חו"מ ב ד"ה ובעניות; משפט כהן קמד); לענין תליוה ויהיב (בדושי הגרש"ק כתובות ט' נ - עפ"י הב"י בחו"מ רה). וכן נסתפקו במצב שממונו של אדם בסכנת איבוד [יתר מחומש מונכסין], האם מותר לו לעשות פעולת הצלה שתביאנו לידי ביטול מצות עשה (ע' בפ"ת י"ד קנ). וע"ע זכרון שמואל סי' סה אותיות ד. כא.

יא וכן נקט החזו"א י"ד סח, ב. וע"ע קובץ הערות מט; חלקת יואב קמא ב.

משום אונס-המתיר (כהגדרת החמדת-שלמה) או שיעור-בחיוב (כהמנ"ח) מותר לו לעבור, אבל אם רצה רשאי להחמיר ואינו בכלל 'אך את דמכם לנפשתיכם אדרש'. עיקר הסברא נמצא בחמדת שלמה שם בקצרה, וכאן נתבססו הדברים ונתבארו בהרחבה.

[סברת 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'; בבן נח, בספק הצלה, בבני הקראים]

ה) והנה אמרו (בנדרים לא:): שמשא רבינו לא מל את אליעזר בנו מיד שנצטווה, שאמר אמול ואצא - סכנה היא [אלא מפני מה נענש מפני שנתעסק במלון תחילה]. והקשה הרא"ם (פר' שמות), היאך התיר לעצמו לעבור על מצות עשה דמילה משום סכנת הולד, והלא עדיין לא ניתנה תורה דכתיב בה 'וחי בהם'. ותמה בפרשת דרכים (בתחילת הדרוש השני) על קושיתו, והלא בן נח אינו מצווה על קידוש השם, וכיון שדין אחד הוא לחללים ולאוונסין א"כ כשם שאם אונסים בן נח לעבור - יעבור ואל יהרג, כך מותר לו לעבור על מצוותו מפני סכנת חולי.

ולכאורה לפי האמור לעיל שבבן נח אין קיים הדין ד'בכל מתרפאין' אף על פי שאינו מצווה על קידוש השם, הרי לכאורה חוזרת קושית הרא"ם למקומה, וכן נקט בחמד"ש שם דהך גוונא דמילת אליעזר הוא גדר 'מתרפאין' שהרי משה רבינו עשה מדעתו. אך נראה דהא ליתא, כי באמת הך סכנה שנסתכן בדרך דומה לאונסין ולא לחללים, שהרי נתבאר שנקודת החילוק בין אונסין לחללים הוא שבאונסין המצוה היא המסכנת את חייו, משא"כ בחללים המצוה משמשת את האדם להניצל מסכנה שהוא נתון בה בלעדה. ואם כן הרי כאן הסכנה נובעת מהמצוה, שאין הדרך מצב של סכנה אלא אם ימול, נמצא שהמילה היא המסכנת את התינוק - וא"כ לא קשה קושית הרא"ם מעיקרא, כי אכן אין בן נח מצווה למסור נפשו על המצוה.

הרא"ם עצמו תירץ על קושיתו, שאמנם לא נאמר 'וחי בהם', אבל קיימת הסברא ד'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', וכמו שאמרו בגמרא (יומא פה:): טעם זה על פיקוח נפש הדוחה שבת". וכבר כתב בה"ג שטעם זה עומד לעצמו, גם במקום שאין הטעם ד'וחי בהם', שעל כן מחללים שבת להצלת עובר במעי אמו אעפ"י שלא מלאו לו ארבעים יום ולא נאמר בו 'וחי בהם', מ"מ הסברא ד'חלל עליו שבת אחת' קיימת (וכן הובא בפוסקים להלכה. ע' אור"ח שלז, ובבאה"ל). הכא נמי לענין מילת אליעזר, מסתבר לחלל עליו דבר אחד כדי לקיים מצוות הרבה בעתיד. וכן איתא בשיטמ"ק בנדרים (לא:): בתירוץ קושיא זו.

וכבר הארכנו במקום אחר (בשיעור מפרשת שמות תשס"ז. וע"ע בסוף שיעור לה) בהאי ענינא שסברת 'חלל עליו כדי שישמור' עומדת בפני עצמה כגון בעובר, אלא דאיכא נפ"מ דהך סברא קיימת בהצלה ודאית ולא בספק כמבואר בגמרא (יומא פה:), וכפי שדקדק הנצי"ב מלשון בה"ג שדוקא על הודאי מחללין

יח העירו שחידוש הוא לומר סברא זו גבי בן נח, כי עיקר מצוותיהם אינם אלא בסור מרע ובשמירה על סדרי עולם. והלא עיקר טעם זה נסמך בגמרא (יומא פה:): על הכתוב 'ושמרו בני ישראל את השבת' - אמרה תורה חלל עליו שבת אחת וכו'. ושם דווקא גבי משה ואליעזר אמר הרא"ם סברא זו, שהרי מעותדים היו לקבל תורה. א"כ י"ל על פי מה שאמרו בסנהדרין נט. שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא כה"ג, דכתיב אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כהנים לויים וישראלים לא נאמר אלא האדם.

פטרותיו^{טו}. אך יותר נראה שגם הוא סובר שמעשה באונס אינו מתייחס אל האדם אלא סובר שזה רק כלפי נידון אחריות האדם על מעשהו, דחשבינן ליה כאילו קוף עשאו ולא הוא, אבל כשדנים על המעשה כשלעצמו, סובר רבא שיש כאן מעשה אדם, הלכך חשיב 'נעבד'^{טז}. ועכ"פ הא מיהת מבואר בדברי רבא, שנעבד באונס גם כן נאסר, ואם כן יש לשאול מדוע כשהשתחוה בצנעה אין הבהמה נאסרת, נהי שהיה מותר לו [לדעת ר' ישמעאל] המעשה, סוף סוף נעבדה בה עבירה דעבודה-זרה.

אלא מוכח כנ"ל, שאעפ"י שבאונס לבד סובר רבא שעדיין שם 'מעשה עבירה' יש בהשתחויה, אך כשעושה כן על פי דין, משום 'וחי בהם', אין זה נידון כמעשה עבירה כלל. והרי כבר ייסד הגרי"ז (בהל' ע"ז) שאיסור נעבד יסודו משום חלות שם 'מעשה עבירה' ולא מעצם שם 'אלי' שחל עליה. ומוכח כן בכמה ראיות כמבואר במק"א^{יז}.

[דין 'וחי בהם' מול אונס גרידא]

ד) זכינו אם כן שבקרא ד'וחי בהם', מלבד שנתחדש בו התר אף במקום שלא נחשב 'אונס' אלא 'רצון', כגון בגוונא דחולה שרוצה להתרפא על ידי עשיית איסור כנ"ל, מלבד זאת, אף בגוונא דאונס יש בו תוספת, כי מצד האונס גרידא עדיין שם מעשה עבירה עליו [ונפ"מ לענין דין 'אונס ורצון', וכן לענין חלות שם 'נעבד' על הבהמה, כמו שנתבאר], ונתחדש בהך קרא שאין כאן מעשה עבירה אלא אדרבה, מצוה קעביד [והוא הוא טעמו של הדין הראשון, שמשום שאין כאן עבירה כלל אלא מצוה, לכך התירה תורה אף בגוונא דאינו בגדרי אונס, כי רצון התורה הוא שיחיה].

[חידוש דין 'וחי בהם' - בישראל ולא בבן נח]

מעשה נראה, שזה שמבואר ברמב"ם הנ"ל שבכל מקום שדינו לעבור ולא ליהרג, אם מסר עצמו הרי זה מתחייב בנפשו, היינו משום הך גדר שנאמר ב'וחי בהם', שאין כאן מעשה עבירה כלל, אדרבה רצון התורה שיחיה האדם במצוותיה ולא שימות בהם, על כן אם עבר הרי מתחייב בנפשו, אבל לולא הך קרא, היה מותר ליהרג ולא לעבור. וכן משמע בדברי הרמב"ם (יסוה"ת ה,א:): 'כשיעמוד עכו"ם ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגו - יעבור ואל יהרג שנאמר במצוות אשר יעשה האדם אותם וחי בהם. וחי בהם ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו' - הרי שקשר דין זה עם הילפותא ד'וחי בהם', שאילו מצד אונס גרידא, אמנם מותר לו לעבור ואינו חייב למסור עצמו למיתה, אבל אם מסר נפשו הרי אדרבה, קדוש יאמר לו שעשה מעבר לשיעור חיובו.

והרי מבואר לעיל שבבן נח ליכא קרא ד'וחי בהם' אלא סברת אונס בלבד. נמצא אם כן שמיושב היטב מדוע נקט הרמב"ם בבן נח לשון התר גרידא ולא איסור, כי אכן מותר לו למסור נפשו על מצוותיו שהרי לא נאמר בו 'וחי בהם', ורק

טו ויש שתלו מחלוקת אחרת של ר"ז ורבא (ביבמות נו) לשיטתם זו, האם אונס מפיקע שם מעשה עבירה מהאדם או אינו אלא פטור מעונש. ע' חידושי הגר"ד בנגים כב; דובב מירשים ח"ג ק.

טז עו"ל שמעשה באונס שאדם נענש עליו בידי שמים משום 'לא תחללו', סובר רבא שהוא מתייחס אל האדם העושהו הגם שהוא באונס, שהרי התורה מצווה אותו על כך והרי הוא נושא באחריותו. ולכן בפרהסיא שהיה אסור לו להשתחוות - מעשה האדם הוא ואסור, משא"כ בצנעה.

יז שיעור מ.

ג) יש לדייק מדברי הרמב"ם שכן נח אינו רשאי להתרפא באיסורין, הגם שבאונסין דינו ב'עבור ולא יהרג' [ונחלקו בדבר דעות הקדמונים]. טעם החילוק מבואר באחרונים, שיש להבחין בין מצב שהמצוה או האיסור מסכנים את חייו, שאינו מחויב למסור נפשו על המצוה, ובין מצב סכנה שאינו קשור למצוה, שאין לו לעבור על המצוה מרצונו כדי להינצל.

הבחנה זו בין אנסים המכריחים לעבור ובין חלאים, קיימת בכמה ענינים נוספים:

מי שעבר על האיסור במקום שהיה לו ליהרג; באנסין פטור (להרמב"ם) ובחלאים חייב.

הצלת אבר הכרוכה בעשיית איסור. באנסין יש להקל (ש"ך) שהרי אנוס, ובחלאים אסור.

הצלת עצמו באבר חברו. באונסין יש מקלים (מרדכי) ובחלאים אסור.

הצלת עצמו בממון חברו, באונסין מותר [ואף אין צריך לשלם לחברו אם ייחד האנס ממון מסויים, להראב"ד], ובחלאים דעת רש"י וראב"ד לאסור, ודעת שאר ראשונים שמותר אבל חייב לשלם. (ב)

ד) יש להבחין [כמוש"כ בישועות ישראל] בין עבירה הנעשית באונס לנעשית משום פיקוח נפש [בישראל]; באונס יש שם 'מעשה עבירה' אבל לא בפיקוח נפש.

נפקא מינה בהצטרפות כוונת רצון עם האונס; באונס דעלמא נידון כעשייה ברצון, ואילו בפיקוח נפש נידון כאונס.

וכן נפ"מ לענין דין 'נעבד', שבמקום שעל פי דין מותר [כגון בסכנת נפשות בצנעה, ואליבא דרבי ישמעאל] - לא נאסרה הבהמה משום 'נעבד', ואילו בשאר אונס נאסר [לרבא]. (ג)

ה) סברת 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' קיימת גם במקום שאין אמור דין 'וחי בהם', כגון בעופרין שאינם בכלל 'נפש אדם'.

יש מי שאומר שבספק-הצלה אין אמורה סברא זו ד'חלל עליו שבת אחת וכו', אבל בפוסקים אין נראה כן. ומכל מקום במקום שקרוב לודאי שלא ישמור בעתיד, כגון בעופר של בני הקראים, מסתבר שאין קיימת סברא זו.

יש אומרים שגם קודם מתן תורה קיימת סברא זו להתיר ביטול מצוה במקום סכנה כדי שישמור מצוות הרבה. ומכל מקום בכך נח אין זו סברא האוסרת להסתכן ולא לעבור אלא מתירה לעבור, כאמור לעיל. (ו)

להצלת עובר אבל לא בספק, כי טעם ד'חלל עליו' אינו שייך בספק כמבואר בגמרא שם, שאין ספק מוציא מידי חילול-ודאי. אמנם משמעות דברי הרמב"ן והר"ן שאף בספק מחללין על העובר, וכפי שכתב הגר"ז (בסי' שו בקו"א - לענין חילול שבת להצלה מהמרה על דת). ואולם באופן הקרוב לודאי שלא ישמור, יש לומר דכולי עלמא מודים שאין מחללים. ובוה יש לדון לתרץ מה שמבואר בפוסקים (ע' מג"א ופמ"ג ש"ב), שאין מיילדים את הקראים והמומרים בשבת בדבר שיש בו חילול שבת. והקשה הגרעק"א (הובא בבית מאיר או"ח ש"ל), הלא הולד לא חטא ו'תינוק שנשבה' הוא ומדוע לא ניתן להצילו - אך הואיל והתר החילול בעובר הוא משום סברא ד'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור וכו', א"כ בכגון זה שאף כשיגדל לא ישמור שבתות, מפני שהוא גדל אצל מולידי ואין ידיו תקפה עליהם - אין מחללים^ט.

על כל פנים, לפי סברת הרא"ם והשיטמ"ק שאף במצוות בני נח פיקוח נפש דוחה את המצוה משום סברת 'חלל עליו שבת אחת' א"כ יוצא שאף בב"נ איתא לדינא ד'בכל מתרפאין', עכ"פ בהצלה ודאית ובמי ששומר שבע מצוות. ומכל מקום אין זה סותר לכל היסוד דלעיל, כי גם אם מותר לו לעבור על המצוה כדי לקיים מצוות הרבה, אין זה אלא התר לחלל ולעבור, אבל עכ"פ הואיל ולא נאמר בו 'וחי בהם', אם מסר עצמו על המצוה אינו כשופך דם, וכמו שנתבאר.

עיקרי דברים

א) הרמב"ם פסק שכן נח אינו מצווה על קידוש השם. ומדויק מדבריו [ומחלוקת הקדמונים בדבר], שאם רצה - מותר לו ליהרג ולא לעבור, בניגוד לישראל שאם מסר עצמו להריגה במקום שהיה לו לעבור - הרי זה מתחייב בנפשו. (א)

טעם הדבר נראה, כי בכך נח הסיבה שאינו נהרג היא סברא; שהאונס מתיר את האיסור, ושאלו אדם מחויב למסור נפשו על קיום המצוה, אבל בישראל, מלבד זאת יש דין 'וחי בהם' ולא שימות בהם, בו למדנו שבמקום פיקוח נפש אין שם 'מעשה עבירה' אלא אדרבה, מקיים מצוה במעשהו. הלכך אינו רשאי ליהרג. (ד)

ב) גם לדברי הראשונים שאדם חייב מן הדין למסור נפשו למיתה ולא להלבין פני חברו ברבים, נראה שזה אמור רק בישראל, אבל בכך נח, הגם שלענין שפיכת-דמים ממש נקוט יהרג ואל יעבור [כסברת הפרשת-דרכים] - לענין הלבנת פנים ילבין ולא יהרג, שאין קיימת בהלבנה סברת 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך'. ותמר שהיתה מוכנה למסור עצמה למיתה - לפני משורת הדין עשתה. (א)

^ט הנה הבי"מ שם נקט כן אף בילוד, ולכן ביאר בזה מה שאין מיילדים הגם שהיא יושבת על המשבר והרי העובר 'נפש'. והוא חידוש גדול, דלפי"ז לא יחללו באופן שבודאי לא ישמור שבת כגון מחוסר הכרה. ואין כן סוגיין דעלמא, וכמו שהאריך בזה בבאור הלכה ש"ט. ד. ומ"מ לענין עובר שאינו 'נפש' יש מקום לסברתו. ולפי"ז ימצא שאין מחללים שבת על חיי שעה דעוברין, וע' שלחן שלמה ערכי רפואה ח"ב מהגרשו"א.

